

KS. ZDZISŁAW JANIEC

LITURGIA DOMOWA JAKO REALIZACJA BIBLIJNYCH ZASAD ŻYCIA RODZINNEGO

Wstęp

Rodzina jest jednym z dóbr ludzkości, Kościoła i państwa. W dzisiejszych czasach bardzo często doświadcza ona niebywałych zagrożeń, a z drugiej strony jest przedmiotem wyjątkowej troski duszpasterskiej Kościoła¹. Zarówno dokumenty poświęcone rodzinie, jak i nauczanie Magisterium Kościoła inspirują, aby dla rodziny uczynić wszystko, by ją bronić, pomagać jej i skutecznie towarzyszyć w realizowaniu swego powołania². W jej służbie pozostaje między innymi „nowa ewangelizacja”, która ma za zadanie koncentrację na duszpasterstwie rodziny jako uprzywilejowanej pozycji wśród aktywności współczesnego Kościoła. Rodzina stoi więc w centrum uwagi Kościoła. Wyrazem tego był Synod Biskupów w 1980 roku, który wygenerował dokument o *Zadaniach rodziny chrześcijańskiej we współczesnym świecie*, a który stał się podstawą do wydania adhortacji apostołskiej Jana

KS. PROF. ZW. DR HAB. ZDZISŁAW JANIEC, wykładowca liturgiki w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II i Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu. Opublikował 30 książek, ponad 200 artykułów, wypromował 160 prac naukowych. Konsultor Komisji Maryjnej Konferencji Episkopatu Polski, członek Polskiego Towarzystwa Mariologicznego, Stowarzyszenia Polskich Liturgistów i Towarzystwa Naukowego KUL. ORCID 0000000244866370.

1. Por. S. Stefanek, *Słowo wstępne*, w: A. Rębacz (oprac.) *Parafialne rekolekcje rodzinne* (cz. I), Warszawa 2004, s. 5.
2. Por. tamże.

Pawła II *Familiaris consortio*³. Jest to wyraz znaczącej troski „papieża rodziny”, którą również wykazuje papież Franciszek. Tenże Ojciec Święty, chcąc podkreślić znaczenie rodziny i troskę o nią, ogłosił 19 marca 2021 roku *Rok Rodziny* „Amoris Laetitia”, który ma trwać do czerwca 2022 roku i być zwieńczony X Światowym Spotkaniem Rodzin⁴.

Podjęty w artykule temat: *Liturgia domowa jako realizacja biblijnych zasad życia rodzinnego* wydaje się być ciągle aktualny i uzasadniony. Tak jak wieczny jest kult Boga, tak wraz z nim nieprzemijające są zasady życia rodziny ukazane w Biblii. Dobra każdej chrześcijańskiej rodziny, a więc jej trwałości i nierozzerwalności, miłości i wierności małżonków, troski rodziców o dzieci i szacunku do rodziców, opierają się na Piśmie Świętym i posłudze Kościoła⁵, który „rodzi rodziny” (FC 49) poprzez słowo Boże i sakramenty⁶. Innymi słowy, życie religijne chrześcijańskiej rodziny winno być budowane na Bogu (biblijne zasady) i liturgii Kościoła, w tym „małego Kościoła”⁷.

Stąd problem niniejszego studium sprowadza się do pytania: na ile liturgia domowa ułatwia i inspiruje do realizowania biblijnych zasad życia rodzinnego? Zatem, by odpowiedzieć na powyższe pytanie, studium ustrukturyzowano w dwie części: zasady życia rodzinnego w Biblii (1) i liturgia domowa⁸ (2).

I. Zasady życia rodzinnego w Biblii

Pismo Święte wyraźnie ceni oraz eksponuje rodzinę i jej rolę w życiu chrześcijańskim. Widzi w nim podstawową komórkę życia religijnego, w której człowiek, kierując się Prawem Pańskim, wypełnia obowiązki względem Boga i bliźnich. Zarówno w Starym Przymierzu, jak i Nowym Testamencie można znaleźć wiele zasad życia rodzinnego odnoszących się zarówno do mężów, żon i dzieci (1), jak i relacji dotyczących dzieci wobec rodziców i odwrotnie (2)⁹.

1. Zasady życia rodzinnego dla mężów, żon i dzieci

W tym punkcie warto przybliżyć obowiązki: żon – matek (a), mężów – ojców (b) oraz rodziców wobec dzieci i dzieci wobec rodziców? (c)¹⁰.

3. Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio* [dalej: FC], 22 listopada 1981 roku.

4. Został on ogłoszony w V rocznicę promulgacji adhortacji apostolskiej „Amoris Laetitia”.

5. Por. A. Rębacz (oprac.), *Parafialne rekolekcje rodzinne*, s. 34.

6. Por. tamże, s. 25

7. Por. tamże, s. 26.

8. Por. Z. Janiec, *Wpływ liturgii domowej na rozwój osobowy rodziny*, „Anamnesis” 16: 2010, nr 60, s. 95

9. Por. W. Chrostowski, *Biblia w rodzinie*, w: tenże, *Drogowskazy biblijne*, Warszawa 2015, s. 222.

10. Por. tamże, s. 223.

a. Zasady dla żon – matek

Wskazania apostoła Pawła w Liście do Efezjan adresowane do żon brzmią: „Żony niechaj będą poddane swym mężom, jak Panu, bo mąż jest głową żony, jak i Chrystus – Głową Kościoła: On – Zbawca Ciała. Lecz jak Kościół poddany jest Chrystusowi, tak i żony mężom – we wszystkim” (Ef 5,22-24). Według Pawła relacje między małżonkami mają odzwierciedlać więź między Kościołem i Chrystusem. Żony stanowią obraz Kościoła, mężowie – Chrystusa. „Poddanie”, o którym mowa, nie ma nic wspólnego z hegemonią jednej ze stron nad drugą, lecz odwzorowuje relację Kościoła do Chrystusa¹¹. Nie chodzi więc o poddaństwo na wzór tego świata, w którym dominuje wykorzystanie drugiego człowieka, ale o więź głębokiej miłości, której są obce opresja i egoizm¹².

b. Zasady dla mężów – ojców

Z kolei pouczenia Apostoła Narodów do mężów zawierają słowa: „Mężowie, miłujcie żony, bo i Chrystus umiłował Kościół i wydał za niego samego siebie” (Ef 5,25). Według świętego Pawła miłość męża do żony ma być naśladowaniem ofiarnej miłości Chrystusa do Kościoła i być źródłem wzajemnego duchowego wzrostu¹³. Dlatego Apostoł w Liście do Kolosan zachęca: „Mężowie, miłujcie żony i nie bądźcie dla nich przykrymi” (Kol 3,19). Najkrócej mówiąc, aby być dobrym mężem – ojcem i żoną – matką, trzeba być dobrym człowiekiem i dobrym chrześcijaninem, opierając się o wiarę w Chrystusa z miłością do dzieci¹⁴.

c. Zobowiązania rodziców wobec dzieci i odwrotnie

Podstawowym celem i zadaniem rodziców względem dzieci jest ich wychowanie. Służy temu nauczanie dziecka mądrości (umiejętność życia pobożnego i roztropnego), a środkiem jest upominanie. „Karcenia chłopcu nie żałuj [...]” (Prz 23,13). Rodzice winni nauczyć dziecko mądrości, karności i rozwagi (por. Prz 23,23). Stary Testament nie popiera pobłażliwości wobec młodego pokolenia, lecz promuje surowe wychowanie. Wiele tekstów biblijnych (księgi mądrościowe) wskazuje i zaleca różgę: „Nie kocha syna, kto różgi żałuje, kto kocha go – w porę go karci” (Prz 13,24). „Kto miłuje swego, często używa na niego różgi, aby na końcu mógł się nim cieszyć” (Syr 30,1). Karcenie dzieci winno być wyrazem miłości rodzicielskiej¹⁵. Postawa ojców ma być sprawiedliwa wobec dzieci, a dobroć nie oznacza pobłażliwości. „Ojcowie, nie rozdrażniajcie waszych dzieci, aby nie traciły ducha” (Kol 3,21). Stąd święty Paweł poucza: „[wy], ojcowie, nie pobudzajcie

11. Por. tamże.

12. Por. W. Chrostowski, *Życie rodzinne w nauczaniu św. Pawła*, w: *tenże, Drogowskazy biblijne*, s. 227.

13. Por. W. Chrostowski, *Biblia w rodzinie*, s. 223.

14. Por. W. Chrostowski, *Życie rodzinne w nauczaniu św. Pawła*, s. 227.

15. Por. M. Filipiak, *Biblia o człowieku. Zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu*, Lublin 1979, s. 271-272.

do gniewu waszych dzieci, lecz wychowujcie je, stosując karcenie i napominanie Pańskie” (Ef 6,4).

Na rodzicach, oprócz wychowania, ciąży obowiązek wykształcenia religijnego dzieci.

Mocno akcentują to teksty prawnicze Starego Testamentu, np. „Wpoisz je twoim synom, będziesz o nich mówił przebywając w domu, w czasie podróży, kładąc się spać i wstając ze snu” (Pw 6,7). Rodzice winni to czynić ciągle, zarówno w domu, jak i poza nim, we wszystkich okolicznościach życia. Nadto, dbając o formację religijną dzieci, rodzice powinni przekazywać im informacje religijne, wyjaśniać sens obchodzonych uroczystości itp. Tak nakazywał Mojżesz swoim rodakom, aby nauczali swe dzieci o wszystkim, lecz by to czynili w imię Boga (por. Pwt 4,9-10)¹⁶.

Oprócz rodzicielskich zobowiązań względem dzieci, istnieją obowiązki dzieci wobec rodziców. Księga Przysłów przypomina: „Synu mój, słuchaj karcenia swego ojca, nie odrzucaj pouczenia swej matki, gdyż są wieńcem powabnym dla głowy i naszyjnikiem cennym dla twej szyi” (Prz 1,8-9). Podobne wskazania można spotkać w liście Pawłowym do Kolosan: „Dzieci, bądźcie posłuszne rodzicom we wszystkim, bo to jest miłe Panu (Kol 3,20). Natomiast w Księdze Przysłów zachowała się rada wobec młodych: „Strzeż, synu mój, nakazu ojca, nie gardź pouczeniem matki, do serca je przywiąż na zawsze, zawieś sobie na szyi” (Prz 6,20-21). Autor Księgi poucza, że wszystko, co przekazali dzieciom rodzice, powinno być wyrazem czci wobec nich¹⁷.

2. Zasady życia rodzinnego w relacji: dzieci – rodzice

Zostaną tu zaprezentowane obowiązki dzieci względem rodziców, którymi są: cześć oddawana rodzicom (a) i jej owoce (b) oraz zachęty do czci rodziców (c).

a. Cześć oddawana rodzicom

Do czci rodziców nawiązuje czwarte przykazanie Boże. Jest charakterystyczne, że Prawodawca postawił przykazanie o czci rodziców jako pierwsze przykazanie drugiej tablicy- umieszczone przed wszystkimi innymi przykazaniami odnoszącymi się do ludzi (przed zakazem zabijania, cudzołożenia, kradzieży kłamstwa, pożądania). Na podstawie miejsca, jakie zajmuje ono w *Dekalogu*¹⁸, można wnioskować, iż jest ono

16. Por. tamże, s. 273.

17. Pojęcie czci należnej rodzicom jest dość złożone. Wyraża je hebrajskie określenie *kabbéd* oznaczające: uznawać ich „ciężar”, znaczenie i autorytet w rodzinie. Drugą formą czci jest pomoc materialna świadczona rodzicom będącym w potrzebie. Określenie „czcić” pochodzi od *honoráre* (łac.), zaś *honorárium* oznacza pomoc materialną. Zob. B. Mokrzycki, *Święta Rodzina. Medytacje na Niedzielę Świętej Rodziny (Rok A, B, C)*, (Eucharystyczna mistagogia w roku liturgicznym), Kraków 2006, s. 119.

18. Jako pierwszy z ojców Kościoła nazwy *Dekalog* użył Klemens Aleksandryjski (II w. po Chrystusie)

ważniejsze aniżeli zakaz morderstwa¹⁹. Umieszczenie czwartego przykazania bezpośrednio po Bogu (po trzecim przykazaniu) podkreśla wielką godność rodziców²⁰: „Czczij ojca twego i matkę swoją, abyś długo żył na ziemi, którą twój Bóg, Jahwe, da tobie” (Wj 20,12). Może się wydawać, iż czwarte przykazanie dotyczy tylko małych dzieci czy młodzieży, jednakże zasadniczo i w pierwszym rzędzie jest kierowane do ludzi dorosłych, bowiem ich głównie obejmuje, podobnie jak inne przykazania²¹. Z pewnością inaczej wygląda wypełnianie tego przykazania w dzieciństwie, aniżeli w wieku dojrzałym²². Brak szacunku dla rodziców, to bunt przeciw Bogu²³. Opieka nad nimi należy do obowiązku dzieci (por. Syr 3,1; 7,27; Tb 4,3-4; 5,18) i jest postulatem etycznym obowiązującym w sumieniu, co może owocować²⁴.

b. Owoce wynikające z czci rodziców

O skutkach czci rodziców traktuje Księga Mądrości Syracha (Syr 3, 2-6. 12-14). Oto jej słowa: „Pan uczcił ojca przez dzieci, a prawa matki nad synami utwierdził. Kto czci ojca, zyskuje odpuszczenie grzechów, a kto szanuje matkę, jakby skarby gromadził. Kto czci ojca, radość mieć będzie z dzieci, a w czasie modlitwy swej będzie wysłuchany. Kto szanuje ojca, długo żyć będzie, a kto posłuszny jest Panu, da wytchnienie swej matce. Synu, wspomagaj swego ojca w starości, nie zasmucaj go w jego życiu. A jeśliby nawet rozum stracił, miej wyrozumiałość, nie pogardzaj nim, choć jesteś w pełni sił. Miłosierdzie względem ojca nie pójdzie w zapomnienie, w miejsce grzechów zamieszka u ciebie” (Syr 3,2-6.12-14).

Jeśli relacje dzieci z rodzicami są prawidłowe, wtedy dzieci zyskują rozgrzeszenie: „Kto czci ojca, zyskuje odpuszczenie grzechów” (Syr 3,3). Ten dar jest potrzebą dla wszystkich, a kto okazuje miłosierdzie swojemu ojcu, sam go doświadcza²⁵. Z tekstu wynika również: „[...] kto szanuje matkę, jakby skarby gromadził” (Syr 3,4). Zatem, kto ze względu na Boże przykazania szanuje swoich rodziców, otrzymuje miłość, a jest nią Bóg. Ten skarb znaczy więcej aniżeli największe bogactwa świata (por. Syr 3,4)²⁶. Z tekstu wynika, że cześć rodziców sprowadza radość. „Kto czci ojca, radość mieć będzie z dzieci” (Syr 3,5). Jest ona nagrodą za szacunek, dobroć i miłość okazywaną rodzicom. Jest to radość prawdziwa, promieniująca na całą rodzinę²⁷. Owocem czci rodziców jest wysłuchana modlitwa: „W czasie

19. Por. S. Gądecki, *Promień z serca odbity*, Poznań 2008, s. 405.

20. Por. M. Filipiak, *Biblia o człowieku. Zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu*, s. 274.

21. Por. tamże, s. 274-275.

22. Por. B. Mokrzycki, *Święta Rodzina. Medytacje na Niedzielę Świętej Rodziny*, s. 118.

23. Por. P. Śliwiński; M. Kowalski, *Zaufaj Słowu. Jutro niedziela. Rozpoznaj w Nim Boga (rok B)*, Kraków 2020, s. 189.

24. Por. W. Chrostowski, *Dekalog*, Kraków 2020, s. 130.

25. Por. B. Mokrzycki, *Święta Rodzina*, s. 122-123.

26. Por. tamże, s. 124.

27. Por. tamże, s. 125.

modlitwy swej będzie wysłuchany” (Syr 3,5). Człowiek, który szanuje Boże prawa dotyczące rodziców, spełnia wolę Opatrzności, przez co otrzymuje od Niej dobro²⁸. O kolejnym darze mówi Syracydes: „Kto szanuje ojca, długo żyć będzie” (Syr 3,6). Racją okazywania szacunku rodzicom jest w przykazaniu obietnica długiego życia (por. Pwt 4,26.40; 5,33; 11,9; 12,20; 22,7; 30,18) i błogosławieństwa²⁹. W Nowym Testamencie respektowanie tego przykazania to zapewnienie życia wiecznego³⁰, bowiem długowieczność oznacza osiągnięcie zbawienia³¹.

c. Zachęty dzieci do czci rodziców

Oprócz *Dekalogu*, również Księgi Mądrościowe zawierają impulsy do czci rodziców. Zachęta pierwsza brzmi: „Synu, wspomagaj swego ojca w starości” (Syr 3,12). Wspomaganie to wyraz czci i troskliwej miłości wobec rodziców, zwłaszcza gdy są w podeszłym wieku. Wcześniej rodzice troszczyli się o dzieci, teraz dzieci winny okazać im szczególną opiekę. Jest to prawo wzajemności, polegające na spłacaniu długów³². Druga zachęta w teże księdze podkreśla: „Nie zasmucaj go w jego życiu” (Syr 3,12). Biada człowiekowi, który zasmuca rodziców, a oni płaczą z jego powodu. Dziecko nie powinno świadomie przyczyniać się do smutku matki czy ojca.

Aby zrealizować biblijne zasady życia rodzinnego, konieczna jest formacja religijna członków rodziny. Szczególnym miejscem i czynnikiem sprzyjającym tej formacji jest liturgia domowa w rodzinie³³.

II. Liturgia domowa

Przez liturgię rodzinną (liturgię Kościoła domowego) rozumie się taką liturgię, która odbywa się w domu i w której uczestniczy pewna grupa osób³⁴. Wierni wczesnego chrześcijaństwa, zanim mogli budować świątynie, gromadzili się w domach prywatnych (por. Dz 2,46), aby przeżywać tajemnice wspólnoty rodzinnej i kościelnej (por. 1 Kor 16,19; Rz 16,5; Kol 4,15)³⁵. W czasach apostołskich Kościół swoją działalność opierał na rodzinie³⁶, rozumianej najczęściej jako wspólnota wielodzietna (rodzice, dzieci, dziadkowie, krewni, służba, niewolnicy mieszkający wspólnie). Tak pojmowana rodzina, według Jana Chryzostoma (IV wiek) tworzyła „mały Kościół”³⁷ – *Ekklesia mikra* (gr.), w którym była wykonywana liturgia do-

28. Por. tamże.

29. Por. G. Han, *De mandato pietatis filialis in Decalogo*, Roma 1961.

30. Por. W. Chrostowski, *Dekalog*, s. 125.

31. Por. B. Mokrzycki, *Święta Rodzina*, s. 126.

32. Por. tamże, s. 127.

33. Por. M. Filipiak, *Biblia o człowieku. Zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu*, s. 271.

34. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 9.

35. H. Schürmann, *Kościół jako system otwarty*, „Communio” 17:1997 nr 3, s.19.

36. Por. J. Poręba, *Liturgia „domowego Kościoła”*, AK 127:1996 z. 2, s. 206.

37. Jan Chryzostom, „dom-rodzina jest małym kościołem” – PG 62,143.

mowa. To wyrażenie przyjęło się w teologii i stało się jej terminem technicznym³⁸. Z czasem nawiązał do niego Drugi Sobór Watykański w Konstytucji dogmatycznej o Kościele, nazywając rodzinę *Ecclésia doméstica* (łac) – „domowy Kościół” (KK 11), podobnie w innych dokumentach posoborowych, np.: DA 11; KDK 48; KKK 1656, 1666, czy też w adhortacji Jana Pawła II *Dies Domini*³⁹ (zob. DD 36). Skoro rodzina chrześcijańska jest domowym Kościołem, ciężką na niej zadania Kościoła powszechnego, choć spełniane inaczej. Zatem elementy liturgii Kościoła powszechnego winny znaleźć się w odpowiedniej proporcji i formie w życiu każdej rodziny chrześcijańskiej, przedłużając i utrwalając w niej misterium Chrystusa⁴⁰. Zachodzi ścisła korelacja pomiędzy liturgią Kościoła powszechnego i liturgią rodzinną. Liturgia Kościoła powszechnego wyznacza rytm życia i modlitwy liturgii domowej, co ma duże znaczenie dla rodziny chrześcijańskiej. Nie dziwi fakt, iż rodziny poprzez praktykowanie liturgii domowej zobowiązują się żyć na wzór Kościoła domowego, opierając się na zasadach życia rodzinnego zawartych w Biblii. Tym bardziej w obecnym czasie, w którym pandemia wywołana wirusem SARS-CoV-2⁴¹, nie tylko zakłóciła dynamikę życia społeczno-rodzinnego, ale też zburzyła życie wspólnoty chrześcijańskiej w wymiarze duchowym i liturgicznym. W tej sytuacji zagrożenia ujawniło się wielkie poczucie odpowiedzialności między innymi za rodzinę⁴². Domy i mieszkania rodzin chrześcijańskich w tym trudnym czasie (pandemia trwa) gwarantują nie tylko schronienie i poczucie bezpieczeństwa, ale zastępują sakralną przestrzeń świątyń i wyznaczają nową jakość modlitwy rodzinnej. Dzięki autentycznej i szczerzej modlitwie buduje się Kościół domowy⁴³, w którym pierwszorzędną rolę odgrywają rodzice. Na mocy kapłaństwa chrzcielnego (por. KKK 1657) rodzice uczestniczą w potrójnej funkcji Kościoła, tj. funkcji kapłańskiej, prorockiej i królewskiej. Funkcję kapłańską w Kościele domowym sprawują rodzice („kapłan-kapłanka”). Formy liturgii domowej „małego Kościoła” stanowią: sakramenty i sakramentalia (1), modlitwa wspólna i indywidualna

38. Por. B. Mokrzycki, *Święta Rodzina*, s. 164.

39. Jan Paweł II, List apostolski *Dies Domini* do Biskupów, kapłanów i wiernych o świętowaniu niedzieli [dalej: DD], 31 maja 1998 roku, Poznań 1998.

40. Por. B. Mokrzycki, *Święta Rodzina*, s. 164.

41. Początek 2020 roku był czasem niezwykłym... W styczniu pojawiły się informacje o tajemniczym wirusie, którego źródłem pochodzenia było chińskie miasto Wuhan. W ciągu następnych tygodni wirus rozprzestrzenił się błyskawicznie i niedługo ogarnął praktycznie cały świat. 4 marca 2020 roku w Polsce stwierdzono pierwszy przypadek zakażenia. 13 marca polski rząd ogłosił stan zagrożenia epidemicznego, a kilka dni później stan epidemii.

42. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *List o celebrowaniu liturgii w czasie i po pandemii Covid 19. Do przewodniczących Konferencji Episkopatów Kościoła Katolickiego z 15 sierpnia 2020 roku*, „Anamnesis, 27:2021 nr 104, s. 31-32.

43. List pasterski Arcybiskupa Katowickiego na I niedzielę adwentu 2020 roku, „Anamnesis” 27:2021 nr 104, s. 58.

(2) oraz udział rodziny w roku liturgicznym (3)⁴⁴. W niniejszej refleksji w sposób wybiórczy uwzględniono trzy wątki⁴⁵.

1. Znaczenie sakramentów i sakramentaliów w rodzinie

Ważnymi momentami dla rozwoju rodziny jest przyjmowanie sakramentów świętych. Nie tylko dają one życie Boże poszczególnym członkom rodziny, ale przyczyniają się także do mocniejszej więzi z Bogiem całej wspólnoty domowej⁴⁶. Sakramenty zakładają wiarę, dają jej wzrost i ją umacniają (por. KL 59)⁴⁷. Poprzez sakramenty miłość ludzka małżonków „skutecznie prowadzi ich do Boga oraz wspiera ich i otuchy im dodaje we wzniosłych zadaniach ojca i matki” (KDK 48). W tym celu winna sprzyjać cała atmosfera domu rodzinnego, wiara i właściwe wyposażenie wszystkich domowników⁴⁸.

Członkowie domowego Kościoła przyjmują prawie wszystkie sakramenty w ramach wspólnoty rodzinnej. Zatem w punkcie tym zostaną zaprezentowane w sposób selektywny następujące sakramenty: chrzest (a), bierzmowanie (b), Eucharystia (c), sakrament Pokuty i Pojednania (d) oraz małżeństwo (e)⁴⁹. Będzie także mowa o sakramentaliach⁵⁰ – „małych sakramentach”(f)⁵¹.

a. Chrzest

Do praktykowania liturgii domowej małżonkowie posiadają specjalne uzdolnienie wynikające z sakramentu chrztu. W tym obrzędzie rodzice odpowiedzialni są za chrzest, ale przede wszystkim za przygotowanie do niego, zwłaszcza gdy istnieje zagrożenie życia dziecka. Wówczas celebrowanie sakramentu może mieć miejsce w domu prywatnym⁵².

W liturgii posoborowej w przygotowaniu do chrztu dorosłych szczególna odpowiedzialność spoczywa na członkach rodziny⁵³. W *Ogólnym Wprowadzeniu*

44. Są to podstawowe elementy tej liturgii. Zob. Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, Sandomierz 1988, s. 197.

45. Nie da się w tekście adekwatnie opisać wszystkich zagadnień w tej materii. Bowiem przekraczałyby to ramy niniejszego artykułu. Zob. szerzej, W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, Olsztyn 2000.

46. Por. Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, s. 198.

47. Por. *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium* [dalej: KL], 1963, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 1967.

48. Por. J. Wysocki, *Rytuał rodzinny*, Włocławek 1999, s. 466.

49. Świadomie pominięto dwa sakramenty, tj. sakrament Namaszczenia chorych i Kapłaństwo.

50. Zob. K. Matwiejuk, *Sakramentalia*, w: R. Kamiński; R. Przygoda; M. Fijałkowski (red.), *Leksykon Teologii Pastoralnej*, Lublin 2006, s.767-769.

51. Nazwa pochodzi od uczonego austriackiego F.X. Weisera.

52. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 27.

53. Por. tamże, s. 26.

*Obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych*⁵⁴ podkreślona została odpowiedzialność ojca chrzestnego, który „jako przedstawiciel zarówno rodziny ochrzczonego, rozszerzonej w znaczeniu duchowym, jak i Kościoła ma wspierać rodziców w staraniu o to, by dziecko doszło do wyznawania wiary i wyrażało ją życiem” (por. OCD 8)⁵⁵. Kościół podkreśla również obowiązek wychowania dzieci w dojrzewaniu w wierze i świadomym uczestniczeniu w sakramencie bierzmowania⁵⁶.

b. Bierzmowanie

Łaskę chrztu uzupełnia sakrament bierzmowania⁵⁷. W *Obrzędach Sakramentu Małżeństwa* zostało podkreślone: „Katolicy, którzy jeszcze nie przyjęli sakramentu bierzmowania, przed zawarciem małżeństwa powinni go przyjąć, aby dopełnić wtajemniczenia chrześcijańskiego”⁵⁸. Posoborowy obrzęd odnowionej liturgii bierzmowania akcentuje wprowadzenie dzieci należące do Kościoła domowego w życie chrześcijańskie i sakramentalne. Jest to obowiązek rodziców, który wyraża się w aktywnym uczestnictwie w celebracji sakramentów we wspólnocie Kościoła (por. OCD 3), zwłaszcza w Eucharystii.

c. Msza święta w domu i kościele

W Kościele domowym chodzi o świętowanie niedzieli i czynny udział w Eucharystii, która jest „źródłem i zarazem szczytem całego życia chrześcijańskiego” (KK 11). Stąd ważny jest udział w niej całej wspólnoty rodzinnej. Kościół domowy jest miejscem umożliwiającym celebrowanie Eucharystii dla rodziny z odpowiednimi adaptacjami⁵⁹. Wtedy do chorych lub starszych osób, które nie wychodzą z domu i nie są w stanie uczestniczyć we Mszy świętej, mogą dołączyć sąsiedzi i opiekunowie chorych. Podobnie można celebrować Mszę świętą w małych grupach zgromadzonych na czuwaniu przy zmarłym bądź też z powodu szczególnej okazji religijnej⁶⁰. Mszy świętej nie sprawuje się z reguły w domu, niemniej jest on miejscem, w którym powinno dokonywać się przygotowanie do niedzielnej Eucharystii. Świętowanie niedzieli w Kościele domowym rozpoczyna się w sobotę

54. *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* [dalej: OCD], Katowice 1988.

55. Por. M. Staneta, *Przygotowanie rodzin wierzących przed udzieleniem chrztu dzieciom*, AK 88:1977 z. 2, s. 227-229.

56. Por. B. Nadolski, *Odnowa liturgii a rodzina*, AK 64:1972, z. 3, s. 477-478.

57. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 27.

58. *Obrzędy Sakramentu Małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich* [dalej: OSM], Katowice 1996, nr 18.

59. Por. Soborowa reforma kładła nacisk na czynne i pobożne uczestnictwo wiernych w sprawowanych obrzędach. Wiązała się z uproszczeniem dotychczasowych rytuałów i dostosowaniem ich do miejscowych warunków. Papież Paweł VI w dokumencie z 1969 roku wprowadził nowy porządek odprawiania Mszy świętej, w: <http://liturgia.wiara.pl/index.php?grupa=6&art=1077701061&dzi=1115658719> (20 kwietnia 2009 roku).

60. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 27-28.

wieczorem i obejmuje, oprócz przygotowania zewnętrznego (sobotnie popołudnie, spędzane w gronie rodzinnym, winno być wolne od ciężkich prac⁶¹), także przygotowanie wewnętrzne do godnego uczestnictwa w niedzielnej Mszy świętej. Sobotnie przygotowanie to również czas refleksji nad lekturą Pisma Świętego i zapoznanie się z tekstami czytań niedzielnych⁶². Proklamowanie Biblii w rodzinie stanowi swoistą liturgię domową⁶³.

Jan Paweł II w liście apostolskim *Dies Domini*⁶⁴ odnosi się ze szczególną estymą do tych inicjatyw, „przez które wspólnoty parafialne, angażując wszystkich uczestników Eucharystii – kapłana, służbę liturgiczną i wiernych – już w ciągu tygodnia przygotowują niedzielą liturgię, rozważając słowo Boże, zanim jeszcze zostanie wygłoszone” (DD 40).

Jan Paweł II także apeluje: „Trochę czasu przeznaczyć w przeddzień niedzieli [...] na katechezę, która przygotowuje serca chrześcijan na przyjęcie samego daru” (DD 52). Ponieważ Msza święta jest Ofiarą, należy uświadomić sobie dar serca, który zostanie złożony w czasie liturgii mszalnej, jak również zrozumieć sens ofiary na tacę. Rodzice przy tej okazji powinni wyjaśnić dzieciom cel i przeznaczenie materialnego daru⁶⁵. Nadto winno towarzyszyć im przygotowanie intencji, duchowych i materialnych ofiar⁶⁶. Niektórzy członkowie rodziny winni się zaangażować i aktywnie włączyć w śpiew chóru kościelnego, przygotowanie psalmów, komentarzy itp.⁶⁷.

Niedzielną Msza święta nie tylko przybliży członków rodziny do Boga, ale równocześnie ma charakter formacyjny, gdyż dzieci uczestniczące w niej od najmłodszych lat wraz z rodzicami przyjmują wiele duchowego dobra. Niedziela jest dniem radości, odpoczynku po całotygodniowej pracy, jak również czasem solidarności rodzinnej. Jeśli zatem rodzina przeżywa Dzień Pański w tym duchu, wpływa to pozytywnie na budowanie więzów wspólnotowych i tworzenie relacji między członkami Kościoła domowego (por. DD 55, 56). Dzięki niedzieli stale się odnawia i ożywia wspólnota rodzinna, w niej znajduje ona korzenie, z których wyrasta (por. FC 57). Jeśli żyje Kościół i rodzina, to tylko dzięki niej – pisze w encyklice *Ecclesia de Eucharistia* (EdE 1) Jan Paweł II⁶⁸.

61. Por. tamże, s. 58.

62. Por. Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, s. 220.

63. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 60.

64. Jan Paweł II, List apostolski *Dies Domini* do Biskupów, kapłanów i wiernych o świętowaniu niedzieli [dalej: DD], 31 maja 1998 roku, Poznań 1998.

65. Por. Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, s. 220-221.

66. Por. W. Śmigiel, *Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła-Wspólnoty* (Studium teologiczno-pastoralne w świetle nauczania Kościoła 1962-2009), Lublin 2010, s. 297.

67. Por. tamże.

68. Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia. O Eucharystii w życiu Kościoła* [dalej: EdE], 17 kwietnia 2003 roku.

d. Sakrament Pokuty i Pojednania

Ważną rolę w życiu rodzinnym odgrywa sakrament Pokuty i Pojednania. Uczestnictwo w tym sakramencie we wspólnocie rodzinnej jest wychowawcze, zarówno dla dzieci, jak i dla rodziców. Rzeczą niezwykle ważną jest przeproszanie się małżonków na oczach całej rodziny. Dzieci winny czynić podobnie względem rodziców i odwrotnie, wreszcie, wszyscy razem przepraszają Boga jako wspólnota rodzinna⁶⁹.

Wymiar wspólnotowy grzechu i pojednania w rodzinie podkreślony został przez Jana Pawła II w adhortacji apostolskiej *Familiaris Consortio*: „sprawowanie tego sakramentu nabiera szczególnego znaczenia dla życia rodzinnego: odkrycie w duchu wiary tego, jak grzech sprzeciwia się nie tylko przymierzemu z Bogiem, ale i przymierzemu małżeńskiemu oraz komunii rodzinnej, prowadzi małżonków i wszystkich członków rodziny do spotkania Boga „bogatego w miłosierdzie”, który rozszerzając swą miłość potężniejszą niż grzech, odbudowuje i udoskonala przymierze małżeńskie i komunie rodzinna⁷⁰”.

Winno się zachęcać rodziny, aby z sakramentu Pokuty i Pojednania korzystały bardziej w ciągu tygodnia, aniżeli w niedzielę, która ze swej natury ma charakter paschalny. Dzień Pański bowiem nie ma charakteru pokutnego i odznaczać się powinien atmosferą wielkanocnej radości⁷¹.

e. Małżeństwo

Małżonkowie przez sakrament małżeństwa wchodzą w misterium Kościoła, stanowią autentyczny Kościół z właściwą sobie liturgią. Opiera się ona na naturze małżeństwa, którego życie jest wezwaniem do stania się kultem duchowym. Rodzina, zdaniem P. Dufresne'a, jest sanktuarium modlitwy i celebracji, kontemplacji i liturgii domowej opierającej się na Kościele (por. *Liturgies familiales*, s. 130). Za tem liturgia Kościoła znajduje swoje przedłużenie w liturgii rodzinnej⁷².

f. Sakramentalia

Do liturgii domowej zalicza się również sakramentalia. Należą do nich: poświęcenia i błogosławieństwa⁷³. Przeżywanie sakramentaliów w rodzinie jest okazją do budzenia wiary w dzieciach. Według *Konstytucji o liturgii świętej* (KL 11) rodzice są „pierwszymi zwiastunami wiary”. Rodzice jako kapłani domowego Kościoła, według nauki Drugiego Soboru Watykańskiego, mają przywilej i pozwolenie sprawowania tzw. „małych sakramentów” (por. KL 79). Rodzice są właściwymi liturgami

69. Por. Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, s. 221.

70. Jan Paweł II, Adhortacja Apostolska *Familiaris Consortio* o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w dzisiejszym świecie [dalej: FC], Częstochowa 1982, nr 58.

71. Por. J. Wysocki, *Rytuał rodzinny*, s. 492.

72. Por. B. Nadolski, *Liturgia w rodzinie*, w: tenże, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 808.

73. Chodzi o poświęcenia i błogosławieństwa zwierząt, miejsc, przedmiotów kultu lub użytku codziennego oraz procesje i pielgrzymki. Zob. J. Wysocki, *Rytuał rodzinny*, s. 541.

„domowego Sanktuarium”, a w ich praktykowaniu powinni uczestniczyć wszyscy członkowie rodziny, gdyż celebracja wspólnotowa integruje rodzinę⁷⁴.

2. Znaczenie modlitwy w rodzinie

Modlitwa jest najlepszym środkiem rozwijania życia duchowego rodziców i dzieci⁷⁵. Dlatego Jan Paweł II w *Familiaris consortio*, ukazując rodzinę jako „sanktuarium Kościoła”, podkreśla, że „celem przygotowania i przedłużenia w domu kultu sprawowanego w Kościele rodzina chrześcijańska sięga do modlitwy prywatnej, która posiada wielką różnorodność form: ta różnorodność, świadcząca o niezwykłym bogactwie, z jakim Duch ożywia modlitwę chrześcijańską, wychodzi naprzeciw różnym potrzebom i sytuacjom życiowym, w których człowiek zwraca się do Pana (FC 61)”⁷⁶.

Zasadniczym elementem w liturgii domowej jest zatem modlitwa⁷⁷. Kościół domowy sprawuje kult głównie poprzez: modlitwę wspólną i indywidualną (a), rodzinny różaniec (b) oraz Liturgię Godzin (c)⁷⁸.

a. Modlitwa wspólna i indywidualna

W rytm dzienny liturgii domowej wpisuje się modlitwa osobista, małżeńska i rodzinna. Wspólnota modlitwy domowej jest owocem i wymogiem komunii otrzymanej w sakramentach chrztu i małżeństwa (por. FC 59). To dzięki modlitwie wspólnej zanoszonej do Boga, rodzina staje się „niejako domowym sanktuarium Kościoła” (DA 11). Małżonkowie, dzięki sakramentalności ich wspólnoty, uczestniczą w szczególny sposób w kapłaństwie powszechnym wiernych. Rodzina ma nie tylko prawo, ale i obowiązek wspólnej modlitwy, który wypływa z istoty sakramentu małżeństwa, uobecniającego realizację miłości Chrystusa do Kościoła. Modlitwa małżeńska przechodzi w modlitwę rodzinną, gdy włączają się w nią dzieci. W „domowym Sanktuarium” modlitwa rodzinna przybiera różne formy. Jest to przede wszystkim modlitwa wspólna męża, żony i dzieci. Jan Paweł II w adhortacji apostoelskiej *Familiaris Consortio* ukazuje, iż swoją treść modlitwa rodzinna winna czerpać: „z samego życia rodzinnego, które we wszystkich i rozmaitych okolicznościach jest pojmowane jako powołanie Boże i aktualizowane jako synowska odpowiedź na Jego wezwanie: radości i bóle, nadzieje i smutki, narodziny i rocznice urodzin, rocznice ślubu rodziców, wyjazdy, rozłąka i powroty, dokonywanie ważnych i trudnych wyborów, czy śmierć drogich osób” (FC 59).

74. Por. tamże, s. 542.

75. Por. J. Poręba, *Liturgia „domowego Kościoła”*, s. 208.

76. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania* [dalej: DOPLiL], Poznań 2003, nr 68.

77. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* [dalej: KDK] 1965, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 1967, nr 48.

78. Por. Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, s. 197.

Rodzice, na mocy godności i misji kapłańskiej, są pierwszymi nauczycielami modlitwy dla swoich dzieci, mają obowiązek wprowadzać je stopniowo w tajemnicę odkrywania Boga oraz nauczania osobistej rozmowy z Nim (FC 60). Ważną rolę w tej misji odgrywa przykład osobisty i żywe świadectwo ojca i matki. Zadaniem rodziców jest wpajanie dzieciom zasad modlitwy, poczynając od najprostszych aktów uwielbienia i dziękczynienia Bogu, do osobowego z Nim spotkania. Papież we wspomnianym dokumencie pisze: „modlitwa stanowi istotną część życia chrześcijańskiego, nie jest ona ucieczką od codziennych obowiązków, lecz dla rodziny chrześcijańskiej stanowi jeszcze większą zachętę do podejmowania i wypełniania wszystkich swoich odpowiedzialnych zadań” (FC 62).

b. Modlitwa różańcowa w rodzinie

W domowym Kościele specyficzną modlitwą jest wspólny różaniec, o którym pisze w liście apostolskim *Rosarium Virginis Mariae*⁷⁹ Jan Paweł II: „różaniec zawsze był modlitwą rodziny i za rodzinę. W przeszłości modlitwa ta była szczególnie drogą rodzinom chrześcijańskim i sprzyjała jej jedności. Należy zadbać, by nie roztrwonić tego cennego dziedzictwa. Trzeba powrócić do modlitwy w rodzinie i do modlitwy za rodziny, wykorzystując nadal tę formę modlitwy. Rodzina, która modli się zjednoczona, zjednoczona pozostaje” (RVM 41).

Ojciec Święty zauważa korzyści płynące z tej modlitwy: „kierując wzrok na Jezusa, szczególnie jej członkowie odzyskują na nowo również zdolność patrzenia sobie w oczy, by porozumiewać się, okazywać solidarność, wzajemnie sobie przebaczać, by żyć z przymierzem miłości odnowionym przez Ducha Bożego” (RVM 41).

Modlitwa różańcowa niesie pomoc duchową rodzicom w wychowaniu dzieci⁸⁰. Papież stwierdza: „Modlitwa różańcowa za dzieci, a bardziej jeszcze z dziećmi, która wychowuje od najmłodszych lat do tego codziennego momentu «modlitewnej przerwy» całej rodziny z pewnością nie jest rozwiązaniem wszelkich problemów, ale stanowi pomoc – duchową, której nie należy lekceważyć” (RVM 42).

Dlatego właśnie rodzina winna na nowo podjąć odmawianie różańca we wspólnocie, dzięki czemu wprowadzone zostaną nowe obrazy i treści w ich życie⁸¹. W ten sposób powróci do domu rodzinnego obraz Odkupiciela z kart Ewangelii i obraz Jego Najświętszej Matki⁸².

W cytowanym liście apostolskim Papież zauważa, że: „Rodzina, która odmawia razem różaniec, odtwarza poniekąd klimat domu w Nazarecie. Jezusa stawia się

79. Jan Paweł II, List apostolski *Rosarium Virginis Mariae* o Różańcu Świętym [dalej: RVM], 16 października 2002 roku.

80. Por. Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, s. 208.

81. Por. tamże.

82. Por. tamże, s. 209.

w centrum, dzieli się z Nim radości i cierpienia, w Jego ręce wkłada się potrzeby, projekty, od Niego czerpie się nadzieję i siłę na drogę” (RVM 41).

c. Liturgia Godzin celebrowana we wspólnocie rodzinnej

W *Ogólnym wprowadzeniu do Liturgii Godzin*⁸³ znajdujemy zapis: „Wypada wreszcie (przypomnieć), by i w rodzinie, która jest jakby domowym sanktuarium Kościoła, nie poprzestawano na wspólnych modlitwach, ale także, w miarę możliwości, odmawiano jakąś część Liturgii Godzin, zespalając się w ten sposób tym ściślej z całym Kościołem” (OWL 27).

Z kolei Paweł VI w adhortacji *Marialis cultus* uczy, że stosownie do wytycznych podanych przez Drugi Sobór Watykański, rodzinę zalicza się do tych grup, którym przystoi wspólne sprawowanie *Liturgii Godzin*⁸⁴. Papież daje refleksję: „Jest rzeczą pożyteczną [...], by rodzina, jakby domowy przybytek Kościoła, nie tylko zanosila do Boga wspólne modlitwy, lecz odmawiała również wedle możliwości pewne części Liturgii Godzin, by przez to ściślej włączyć się w Kościół” (MC 53)⁸⁵.

Sobór zachęca ludzi świeckich, gromadzących się we wspólnocie z apostoelskich lub innych powodów, do wypełnienia obowiązku wspólnej modlitwy Kościoła przez odmówienie choćby części *Liturgii Godzin*⁸⁶. W *Liturgii uświęcenia czasu*, zwłaszcza w Jutrznii i Nieszporach, tematyka rodzinna powraca dosyć często⁸⁷.

3. Znaczenie roku liturgicznego w rodzinie

W ramach odnowy liturgicznej podkreśla się, by życie rodzinne wiązać z rokiem kościelnym: „z biegiem roku Kościół odsłania całe misterium Chrystusa, począwszy od Wcielenia i Narodzenia, przez Wniebowstąpienie, do Zesłania Ducha Świętego oraz oczekiwania błogosławionej nadziei i przyjścia Pańskiego” (KL 102).

Zasadniczy wpływ na rozwój rodziny mają poszczególne okresy roku kościelnego, przeżywane we wspólnocie domowej poprzez sprawowanie liturgii rodzinnej. Wydarzenia liturgiczne są czasem, kiedy rodzina wprowadza do swojego domu Chrystusa⁸⁸. Akcentowanie w rodzinnej liturgii poszczególnych cykli roku kościelnego, świąt i niedziel, przyczynia się do głębszego zrozumienia obrzędów

83. *Ogólne Wprowadzenia do Liturgii Godzin* [dalej: OWLG], Poznań 1992.

84. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 31.

85. Por. Paweł VI, Adhortacja apostoelska *Marialis Cultus* [dalej: MC] 1974, w: A. Wieczorek (red.), *Matka Odkupiciela Matką Kościoła* (Dokumenty), Warszawa 1990.

86. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 31.

87. Por. tamże, s. 33.

88. Por. G. Staszczak, *Pobożność ludowa Kościoła domowego w roku liturgicznym* (maszynopis pracy magisterskiej znajdujący się w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu), Lublin 2009, s. 178.

liturgicznych i ich treści teologicznych⁸⁹. Godne przeżywanie poszczególnych okresów liturgicznych i podejmowanie praktyk związanych z nimi, może wpływać pozytywnie na pogłębienie wiary i rozwój życia sakramentalnego poszczególnych członków Kościoła domowego⁹⁰. Poszczególne okresy roku kościelnego to: misterium Wcielenia (a), czas paschalny (b) i okres w ciągu roku (c).

a. Okres Wcielenia

Na życie religijne rodziny znaczny wpływ wywiera owocne przeżycie okresu Wcielenia. Narodzenie Pańskie poprzedzone jest Adwentem. Istotą tego okresu jest tajemnica wkroczenia Jezusa w ludzką historię. Czas ten stwarza okazję do liturgii domowej uwarunkowanej lokalnymi zwyczajami religijnymi. Zarówno Adwent i Narodzenie Pańskie z racji familijnego charakteru inspirują do kultywowania i rozwijania domowych zwyczajów związanych z tą uroczystością⁹¹. Zarówno w przygotowaniu jak i w przeżywaniu tego czasu pomagają członkom Kościoła domowego podejmowane w tym okresie różnorodne praktyki religijne.

b. Okres Paschalny

Centrum roku kościelnego jest Wielkanoc poprzedzona okresem Wielkiego Postu. W liturgii domowego Kościoła proponuje się, aby uwzględnić w tym czasie elementy chrzcielne (por. KL 109). Wyrazem tego może być urządzony „ołtarzyk” domowego Kościoła (np. w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu) z umieszczoną przy nim wodą święconą. Ma ona przypominać domownikom wodę chrzcielną, którą zostali obmyci z grzechów i wprowadzeni do wspólnoty Kościoła. Z elementów pokutnych Ojcowie Soboru zalecają, by obok świadomości społecznych skutków grzechu wpajac wiernym właściwą naturę pokuty polegającą na znienawidzeniu grzechu jako obrazy Bożej i położeniu większego nacisku na potrzebę modlitwy za grzeszników (por. KL 109). Nadto sugerują, aby pokuta wielkopostna była „nie tylko wewnętrzna i indywidualna, lecz także zewnętrzna i zbiorowa” (KL 110). Jednym z przejawów ducha pokuty w rodzinie jest szczególna troska rodziców polegająca na przypomnieniu domownikom niektórych elementów okresu wielkopostnego. Rodzina winna uczestniczyć w nabożeństwach Drogi Krzyżowej, Gorzkich Żalach czy liturgii pokutnej. Jest to stosowny czas, aby rodzina uczyła się wyrzeczenia i ofiary, a także wyrabiała w sobie zdolność do wewnętrznego wyciszania się poprzez rozważanie Męki Pańskiej itp.⁹².

89. Por. B. Ciepłińska, *Liturgia Kościoła domowego w roku kościelnym jako przygotowanie do Eucharystii*, s. 116.

90. Por. G. Staszczak, *Pobożność ludowa Kościoła domowego w roku liturgicznym*, s. 178.

91. Por. W. Śmigiel, *Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła-Wspólnoty*, s. 298.

92. Por. tamże.

W tym okresie każdy członek rodziny, z wyjątkiem dzieci nieuczęszczających do szkoły, ma obowiązek uczestniczyć w rekolekcjach. Rodzice winni wcześniej zapoznać się z terminem rekolekcji, by tak zorganizować życie domowe, aby każdemu ułatwić udział w wielkopostnych ćwiczeniach. Szczytem czterdziestodniowej kwarantanny pokutnej jest Wielki Tydzień. W centrum liturgii jest Męka, Śmierć i Zmartwychwstanie Chrystusa, tzw. *Triduum Paschalne*. Członkowie rodziny powinni włączyć się i czynnie zaangażować w obchód Świętego Triduum Paschalnego, zarówno w liturgii parafialnej, jak i domowej⁹³. Przygotowanie do niego trwa przez okres Wielkiego Postu, co winno mieć odbicie w liturgii domowej⁹⁴. I tak w Wielki Czwartek każda rodzina winna zaznaczyć swój udział pełnym uczestnictwem we Mszy Wieczerzy Pańskiej. W Wielki Piątek rodzina, oprócz zachowania ścisłego postu jakościowego i ilościowego, winna wyeksponować w domu krzyż z zapaloną świecą o godz. 15.00. Powinna palić się ona przez cały czas pobytu rodziny w domu. Przez całą niemal Wielką Sobotę członkowie rodzin mają obowiązek uczestniczyć w poświęceniu pokarmów, a w Wigilię Paschalną z podniosłym i otwartym sercem przystąpić do świętowania radości niedzieli Zmartwychwstania (por. KL 110).

Okres Wielkanocny jest czasem szczególnej radości ze Zmartwychwstania Chrystusa, co powinno być widoczne w zwyczajach i obrzędach rodzinnych. Oto niektóre z nich: udział w rezurekcji, uroczyste śniadanie wielkanocne gromadzące przy wspólnym stole całą rodzinę, a poprzedzone dzieleniem się poświęconym jajkiem. Temu spotkaniu należy nadać charakter religijny, podobnie jak w wigilię bożonarodzeniową. W dzisiejszych czasach, kiedy rodzina przestaje być wspólnotą religijną na skutek zanikania rodzinnych tradycji religijnych związanych z obchodem świąt, staje się wprost koniecznością wiązanie życia rodzinnego z obchodami liturgicznymi. Chodzi o to, by „[...] utrzymać pierwotny charakter okresów, celem należytego zasilania pobożności wiernych przez odprawianie misteriów chrześcijańskiego Odkupienia, a zwłaszcza misterium paschalnego” (por. KL 107).

c. Okres zwykły

W okresie zwykłym nie czi się konkretnych aspektów misteriów Chrystusa⁹⁵, lecz wspomina się tajemnicę Zbawiciela w całej pełni⁹⁶. Jest to ważny czas w życiu Kościoła domowego. Dlatego powinien być on wykorzystany na pogłębienie nauki Chrystusa i budowanie Królestwa Bożego⁹⁷. Można to realizować w Kościele

93. Por. G. Staszczak, *Pobożność ludowa Kościoła domowego w roku liturgicznym*, s. 179-180.

94. Por. tamże.

95. Por. J. Usiądek; A. Sieradzki, *Rok liturgiczny w rodzinie (Tradycja i obrzędy)*, Olsztyn 1998, s. 53.

96. Por. W. Markiewicz, *Rok liturgiczny przeżywany w rodzinie chrześcijańskiej* (maszynopis pracy dyplomowej w Bibliotece Instytutu Teologicznego w Sandomierzu), Sandomierz 1997, s. 34.

97. Por. D. Pastuszyńska, *Rok liturgiczny przeżywany w rodzinie* (maszynopis pracy magisterskiej w Bibliotece Instytutu Teologicznego w Sandomierzu), Sandomierz 2002, s. 55.

domowym poprzez codzienną rodzinną modlitwę, wspólne czytanie Pisma Świętego oraz różne formy pobożności ludowej i nabożeństwa⁹⁸.

Omawiany okres w ciągu roku wiąże się z obchodami rocznic rodzinnymi, np. rocznica ślubu, narodzin i chrztu dziecka, pogrzeb. Przez uczestnictwo w tych wydarzeniach umacnia się więź rodzinna, która ma wpływ na relacje rodzinne Kościoła domowego.

Szczególną troską należy w tym okresie otaczać święta rodzinne, upamiętniać ważniejsze wydarzenia z życia rodziny, nadając im sakralny charakter. Nie można tychże uroczystości profanować przez przeżywanie ich w sposób laicki. Każda ich komemoracja przeżywana w domu ma swoją tradycję, której kształt został uformowany przez włączanie praktyk i zwyczajów religijnych w ciągu wieków⁹⁹. Obrzędowość rodzinna w roku kościelnym stanowi swoistą formę liturgii domowej. Jest przygotowaniem do liturgii niedzielnej sprawowanej w parafii, a z drugiej strony pozwala przedłużyć misterium celebrowane na cały tydzień w rodzinnej wspólnocie¹⁰⁰. Pielęgnowanie w rodzinie obchodów związanych z rokiem liturgicznym stwarza szansę utrzymania większego związku wartości rodzinnych z wartościami religijnymi¹⁰¹. Pamięć w rodzinie o uroczystościach i świętach roku liturgicznego nie tylko przypomina o ważnych wydarzeniach historiozabawczych, ale jednoczy Kościół domowy z Kościołem powszechnym.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza teologiczno-biblijno-liturgiczna powyższego artykułu: *Liturgia domowa jako realizacja biblijnych zasad życia* pozwoliła na sformułowanie ostatecznych wniosków będących odpowiedzią na postawiony problem we wstępie rozprawy. Wnioski ujęto w dwie grupy:

1. Uznać i dowartościować liturgię domową

Wyrażenie „liturgia rodzinna” rozpowszechniło się w związku z dowartościowaniem Kościoła domowego w XX wieku, zwłaszcza po *Vaticanum II*¹⁰². Dzisiaj tym bardziej należy uznać i docenić liturgię domową i jej uczestnictwo w powszechnej

98. W okresie zwykłym w *Kościele domowym* szczególnie winno się pamiętać o miesiącach poświęconych Matce Bożej i Sercu Jezusa. Ważne miejsce zajmują też święta narodowe, np. uroczystość Królowej Polski, sierpień – rocznica powstania warszawskiego, 11 listopada – rocznica odzyskania niepodległości. Tak przeżywany czas zwykły roku liturgicznego stanie się dla wszystkich członków rodziny czasem wzrastania w wierze. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 83.

99. Por. F. Adamski (red.), *Miłość – małżeństwo – rodzina*, Kraków 1981, s. 449.

100. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 112.

101. Por. B. Cieplińska, *Domowy Kościół – Przeżywanie roku liturgicznego w rodzinie* (maszynopis pracy dyplomowej w Bibliotece Instytutu Teologicznego w Sandomierzu), Sandomierz 1996, s. 45.

102. Por. B. Nadolski, *Liturgia w rodzinie*, w: tenże, *Leksykon liturgii*, s. 808.

liturgii Kościoła. Liturgia domowa stanowi dopełnienie liturgii Kościoła, pozostając w ścisłej z nią korelacji. Nie można ich rozdzielać, bo mają tę samą naturę. Liturgia rodzinna, nie może zastępować liturgii Kościoła powszechnego, gdyż sama jest nie wystarczająca liturgicznie¹⁰³. Winna z nią współistnieć. Obecnie potrzebą chwili jest, aby rodziny chrześcijańskie powracały do praktyki Kościoła pierwszych wieków (tzw. *domus Dei et domus ecclesiae*), gromadząc się na liturgii domowej. Szczególnie w trwającej i przeciągającej się pandemii koronawirusa, może ona spełniać swoją zasadniczą rolę, stając się substytutem liturgii Kościoła. Przeżywany aktualnie *Rok Rodziny* „Amoris Laetitia” winien inspirować, a może nawet zobowiązać niektóre rodziny, by żyć jako Kościół domowy, by przez jego liturgię realizować biblijne zasady w życiu. Zatem trzeba dzisiaj otwierać drzwi domów rodzinnych, Kościołów domowych dla wszystkich, a szczególnie dla utrudzonych i obciążonych (por. KKK 1657). Znaczenie liturgii domowej dla realizacji zasad życia rodzinnego jest bezdyskusyjne, ze względu na jej mocne podstawy teologiczne i historyczne potwierdzone przez wielu autorów. Stąd życzeniem Jana Pawła II jest, aby liturgia domowa znajdowała swoje źródło w liturgii powszechnej Kościoła i przedłużała ją¹⁰⁴.

2. Liturgia domowa pomocą w realizacji zasad życia rodzinnego

a. Duże znaczenie w życiu rodziny oprócz liturgii Kościoła domowego mają biblijne zasady życia rodzinnego. Miejscem ich realizacji może być liturgia domowa, a w niej rodzice i ich relacje między sobą oraz dziećmi. Liturgia domowa może mieć pozytywny wpływ na cześć rodziców i odwrotnie. Stoi za tym autorytet Boga, czyli *czwarte przykazanie Boże*, w myśl którego do zachowywania zasady życia rodzinnego zobowiązani są rodzice i dzieci. Rodzice zobowiązani są w duchu tej zasady (czwarte przykazanie) edukować i kształcić religijnie dzieci. W zamian, dzieci winne okazywać rodzicom szacunek i posłuszeństwo. Praktycznie winno się to wyrażać we wspomaganiu (również materialnym) i pomocy w różnych sytuacjach, zwłaszcza w starości. W realizacji tych zasad istotną rolę może odgrywać liturgia domowa.

b. Liturgia rodzinna stwarza doskonałą okazję do kultu Boga i czci rodziców. Szacunek dla rodziców zajmuje drugie miejsce po czci Boga i w niej się zakorzenia. Jeśli okazuje się kult Bogu przez liturgię, równocześnie wyraża się cześć względem rodziców¹⁰⁵. Z poprawnie ustawionego szacunku dla rodziców płynie kult Boga, do którego wzywa pierwsze Boże przykazanie¹⁰⁶. Liturgia Kościoła i Kościół domowy łączą się z Chrystusem i ofiarują się razem z Nim na chwałę Boga Ojca i zbawienie

103. Por. W. Śmigiel, *Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła-Wspólnoty*, s. 298-299.

104. Por. B. Nadolski, *Liturgia w rodzinie*, w: tenże, *Leksykon liturgii*, s. 808-809.

105. Por. S. Gądecki, *Promień z serca odbity*, Poznań 2008, s. 404.

106. Por. W. Chrostowski, *Dekalog*, s. 116.

świata¹⁰⁷. A zatem liturgia domowa, inspirując do kultu Boga, winna pomagać dzieciom w realizowaniu biblijnych zasady życia w wymiarze czci i szacunku rodziców.

c. Duże znaczenie w liturgii domowej posiada modlitwa rodzinna. Przede wszystkim obowiązek modlitwy spoczywa na samych rodzicach, którzy powinni wprowadzać w nią swoje dzieci. Modlitwa stanowi sedno drugiego przykazania Bożego. Modlitwa zakorzeniona w głębi serca człowieka pozwala rozumieć, kim jest Bóg i w każdej sytuacji osobistej czy rodzinnej pragnie na Nim polegać. Tej modlitwie w dużej mierze pomaga liturgia domowa, a w niej rodzice, którzy na mocy kapłaństwa powszechnego jej przewodniczą i pełnią rolę kapłana – kapłanki. Wspólna modlitwa małżonków, wzbogacona uczestnictwem dzieci, czyni rodzinę szkołą modlitwy. Oprócz codziennej modlitwy istnieje konieczność docenienia w liturgii domowej modlitwy różańcowej i Liturgii Godzin¹⁰⁸. Sugeruje je tradycja kościelna i odnowiona liturgia rodzinna¹⁰⁹. Zatem modlitwa zanoszona w liturgii domowej staje się mocnym bodźcem do realizacji przez domowy Kościół zasady kultu Boga w duchu drugiego przykazania Bożego.

d. Sprawowana przez Kościół domowy liturgia rodzinna winna być oparta o pełne i świadome uczestnictwo w sakramentach, szczególnie przez Eucharystię. Rodzina musi mieć świadomość, że sama, podobnie jak Kościół powszechny, nie może się rozwijać bez sakramentów. Dlatego odnowa liturgiczna wyszła odważnie naprzeciw zapotrzebowaniom duchowym rodzin, proponując w niektórych okolicznościach sprawowanie Mszy świętej w domu¹¹⁰. Jednakże rodzina powinna obowiązkowo przywiązywać wielką wagę do niedzielnej Mszy świętej. Cotygodniowa Msza święta jest święceniem *Dies Domini*, czyli realizacją trzeciego przykazania Bożego. Uczestnictwo w niedzielnej liturgii jest źródłem miłości rodzinnej i świętowania w gronie rodzinnym. Powinno się ono wyrażać troską o sprawy Boże, uzewnętrznianą w starannie dobranej lekturze książek, czasopiśmie religijnych służących pogłębianiu wiary, w odświętym wyglądzie, czystości, porządku w domu itp. Nie ma niedzieli w życiu chrześcijańskim bez ofiary Krzyża i uczyty eucharystycznej. To one przynoszą światło i nadają sens kolejnym dniom pracy oraz kształtują biblijne zasady życia rodzinnego. Zarówno liturgia przeżywana w Kościele, jak i liturgia domowa winny sprzyjać tworzeniu rodzinnej wspólnoty i wpływać na przestrzeganie zasad życia rodzinnego według Prawa Bożego¹¹¹.

107. Por. B. Nadolski, *Liturgia w rodzinie*, w: tenże, *Leksykon liturgii*, s. 809.

108. Por. Cz. Murawski, *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, s. 202.

109. Por. J. Wysocki, *Rytuał rodzinny*, s. 7.

110. Por. W. Nowak, *Zarys liturgii Kościoła domowego*, s. 112.

111. Por. W. Chrostowski, *Dekalog*, s. 106.

Bibliografia

- Adamski F., (red.), *Miłość – małżeństwo – rodzina*, Kraków 1981.
- Chmiel J., *Zadania rodziców w świetle Pisma Świętego*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 4: 1977, s. 214-216.
- Chrostowski W., *Życie rodzinne w nauczaniu św. Pawła*, w: tenże, *Drogowskazy biblijne*, Warszawa 2015, s. 226-229.
- Chrostowski W., *Biblia w rodzinie*, w: tenże, *Drogowskazy biblijne*, Warszawa 2015, s. 222-225.
- Chrostowski W., *Dekalog*, Kraków 2020.
- Cieplińska B., *Domowy Kościół – Przeżywanie roku liturgicznego w rodzinie* (maszynopis pracy dyplomowej znajduje się w Bibliotece Instytutu Teologicznego w Sandomierzu), Sandomierz 1996.
- Cieplińska B., *Liturgia Kościoła domowego w roku kościelnym jako przygotowanie do Eucharystii* (maszynopis pracy magisterskiej znajduje się w Bibliotece Instytutu Teologicznego w Sandomierzu), Sandomierz 1999.
- Conrad J., *Die junge Generation im Alten Testament*, Berlin 1970.
- Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* 1965, nr 11, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 1967.
- Filipiak M., *Biblia o człowieku. Zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu*, Lublin 1979, s. 271-272.
- Gądecki S., *Promień z serca odbity*, Poznań 2008.
- Han G., *De mandato pietatis filialis in Decalogo*, Roma 1961.
- Jan Paweł II, *Adhortacja Apostolska Familiaris Consortio o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w dzisiejszym świecie*, 22 listopada 1981 roku.
- Jan Paweł II, *List apostolski Dies Domini do Biskupów, kapłanów i wiernych o świętowaniu niedzieli*, 31 maja 1998 roku, Poznań 1998.
- Jan Paweł II, *Encyklika Ecclesia de Eucharistia . O Eucharystii w życiu Kościoła*, 17 kwietnia 2003 roku.
- Jan Paweł II, *List apostolski Rosarium Virginis Mariae o Różańcu Świętym*, 16 października 2002 roku.
- Janiec Z., *Wpływ liturgii domowej na rozwój osobowy rodziny*, „Anamnesis” 16:2010 nr 60, s. 95-105.
- Kamiński R., *Parafia ośrodkiem ewangelizacji*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 44:1975, s. 272-285.
- Kamiński R., *Metody czytania Pisma świętego w Kościele domowym i małych grupach religijnych*, „Homo Dei”, 69: 1990, nr 2-4, s. 237-246.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania* Poznań 2003.
- Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* 1964, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 1967.

- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* 1965, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 1967.
- Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, 1963, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 1967.
- Markiewicz W., Rok liturgiczny przeżywany w rodzinie chrześcijańskiej (maszynopis pracy dyplomowej znajdujący się w Bibliotece Instytutu Teologicznego w Sandomierzu), Sandomierz 1997.
- Matwiejuk K., *Sakramentalia*, w: R. Kamiński; R. Przygoda; M. Fijałkowski (red.), *Leksykon Teologii Pastoralnej*, Lublin 2006, s. 767-769.
- Mokrzycki B., *Święta Rodzina. Medytacje na Niedzielę Świętej Rodziny (Rok A, B, C)*, (Eucharystyczna mistagogia w roku liturgicznym), Kraków 2006.
- Murawski Cz., *Teologia małżeństwa i rodziny w nauczaniu biskupów polskich 1945-1980*, Sandomierz 1988.
- Murawski Cz., *Obecność Chrystusa w małżeństwie i rodzinie*, w: S. Czerwik, M. Mierzwa (red.), *Diligis Me? Pasce*, t. I. Sandomierz 1999.
- Nadolski B., *Odnowa liturgii a rodzina*, „Ateneum Kapłańskie” 64:1972, z. 3, s. 477-478.
- Nadolski B., *Liturgia w rodzinie*, w: tenże, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006.
- Nowak W., *Zarys liturgii Kościoła domowego*, Olsztyn 2000.
- Obrzędy błogosławieństw* (dostosowane do zwyczajów diecezji polskich), t. I. Katowice 1994.
- Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych* Katowice 1988.
- Obrzędy Pokuty dostosowane do diecezji polskich*, Katowice 1996.
- Obrzędy Sakramentu Małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1996.
- Ogólne Wprowadzenie do Liturgii Godzin*, Poznań 1992.
- Pastuszyńska D., Rok liturgiczny przeżywany w rodzinie (maszynopis pracy magisterskiej znajdujący się w Bibliotece Instytutu Teologicznego w Sandomierzu), Sandomierz 2002.
- Paweł VI, Adhortacja apostolska *Marialis Cultus* 1974, w: A. Wieczorek (red.), *Matka Odkupiciela Matką Kościoła (Dokumenty)*, Warszawa 1990.
- Poręba P., Liturgia „domowego Kościoła”, „Ateneum Kapłańskie” 127: 1996 z. 2, s. 206-219.
- Schürmann H., *Kościół jako system otwarty*, „Communio” 17:1997 nr 3, s. 3-20.
- Staneta M., *Przygotowanie rodzin wierzących przed udzieleniem chrztu dzieciom*, „Ateneum Kapłańskie” 88: 1977 z. 2, s. 227-229.
- Staszczak G., *Pobożność ludowa Kościoła domowego w roku liturgicznym* (maszynopis pracy magisterskiej znajdujący się w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu), Lublin 2009.

- Staszczak G., *Formacja Kościoła domowego przez liturgię i pobożność ludową w nauczaniu Kościoła po II Soborze Watykańskim* (maszynopis pracy doktorskiej znajdujący się w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL, Lublin 2019).
- Stefanek S., *Słowo wstępne*, w: A. Rębacz (oprac.), *Parafialne rekolekcje rodzinne* (cz. I), Warszawa 2004.
- Śmigiel W., *Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła-Wspólnoty* (Studium teologiczno-pastoralne w świetle nauczania Kościoła 1962-2009), Lublin 2010.
- Usiądek J., A. Sieradzki, *Rok liturgiczny w rodzinie (Tradycja i obrzędy)*, Olsztyn 1998.
- Wysocki J., *Rytuał rodzinny*, Włocławek 1999.

Streszczenie

Podjęty temat artykułu: *Liturgia domowa jako realizacja biblijnych zasad życia rodzinnego* jest ciągle aktualny i zasadny. Dotyczy on kultu Boga w liturgii domowej i rodziny chrześcijańskiej żyjącej według biblijnych zasad. Problem niniejszego studium streszcza się w pytaniu: na ile liturgia domowa ułatwia i inspirowanie do realizowania zasad życia rodzinnego zawartych w Biblii? By na nie odpowiedzieć, rozprawę ustrukturyzowano w dwie części: zasady życia rodzinnego w Piśmie Świętym (1) i liturgia domowa (2). Przeprowadzone analizy teologiczno-biblijno-liturgiczne doprowadziły do osiągnięcia zamierzonego celu w postaci konkretnych wniosków. Opracowanie pokazało, iż należy (szczególnie w obecnym czasie trwającej pandemii) bardziej dowartościować i docenić liturgię domową, która sprzyja realizacji zasad życia rodzinnego zawartych w *Dekalogu* i Biblii. Przedstawione konkluzje artykułu świadczą o jego oryginalności i inspirowanie do dalszych poszukiwań badawczych w omawianej tematyce.

Słowa kluczowe: rodzina, domowy Kościół, liturgia domowa

DOMESTIC LITURGY AS THE REALIZATION OF BIBLICAL PRINCIPLES OF FAMILY LIFE

Summary

The theme of the article, *Domestic Liturgy as the Realization of Biblical Principles of Family Life*, is still relevant and valid. It concerns the worship of God in the domestic liturgy and the Christian family living according to biblical principles. The problem of this study is summed up in the question: to what extent does the

domestic liturgy facilitate and inspire the realization of the principles of family life found in the Bible? To answer this question, the dissertation is structured in two parts: principles of family life in Scripture (1) and domestic liturgy (2). The theologico-biblico-liturgical analyses carried out led to the achievement of the intended goal in the form of practical conclusions. The study has shown that it is necessary (especially in this time of an ongoing pandemic with no end in sight) to give greater value and appreciation to domestic liturgy, which promotes the application of the principles of family life contained in the *Decalogue* and the Bible. The presented conclusions of the article testify to its originality and inspire further research in the discussed topic.

Key words: family, domestic Church, domestic liturgy